

DIYANET DERGİSİ

DİNİ - İLMİ - EDEBİ
ÜÇ AYLIK DERGİ

●
Temmuz-Ağustos-Eylül
1988

●
Cilt : 24
Sayı : 3

●
Diyanet İşleri
Başkanlığı Adına
İmtiyaz Sahibi
Mehmet TOPKAYA
Döner Sermaye İşletme
Müdürü

●
Yazı İşleri Müdürü
Orhan BALCI
Sürelî Yayınlar
Şube Müdürü

●
Yazı Tetkik Kurulu
Yalçın ÜNAL
İbrahim URAL
Orhan BALCI

●
Yayına Hazırlayan
Alaaddin KOÇAK

●
Adres
Dr. Mediha Eldem Sk.
No. 85
Tlf : 125 66 11/378
Kocatepe / ANKARA

●
Dizgi ve Baskı
AYYILDIZ
MATBAASI A.Ş.
222 69 40 - 222 69 41
213 19 62 — ANKARA

●
Kapak
Celf - Sülüs
"Rabbi yessir"
Hattat : Çırcırılı
Ali Efendi

BU SAYIDA

KUR'ÂN'IN PEYDERPEY
İNDİRİLMESİNDEKİ HİKMETLER 3-23
Mevlit GÜNGÖR

NAT-I ŞERİF 24
Hersekli Arif HİKMET

DİNLERDE İBADET ve MABET 25-54
Abdurrahman KÜÇÜK

ÇOCUKTA DİNİ İLGİNİN UYANIŞI ve
GELİŞMESİ AÇISINDAN ÇEVRE 55-64
FAKTÖRÜ
Habil ŞENTÜRK

İSLÂM'IN SOSYAL FELSEFE 65-71
ANLAYIŞI
İsmail DURMUŞ

HZ. PEYGAMBER'E ÖVGÜLER 72
Odabaşı Seyfi MUSTAFA

HASAN AKKUŞ ve KUR'ÂN HİZMETİ 73-81
Recep AKAKUŞ

İSLÂM'DA EĞİTİM ve ÖĞRETİM 83-88
KURUMLARINA KISA BİR BAKIŞ
Abdullah CEYHAN

MEVLANA MÜFTİ EBU SAİD 89-94
MUHAMMED HÂDİMİ
Veli ERTAN

AĞIZ SAĞLIĞI BAKIMINDAN 95-96
ÇİĞNEME ÇUBUĞU
Ömer EYÜBOĞLU

DİNLERDE İBADET VE MABET

1945 yılında Tercan İlçesi Gökçe köyünde doğdu. Liseyi Erzincan'da tamamladı. 1974 yılında İlahiyat Fakültesini bitirdi. Temmuz 1978'de Dinler Tarihi Kürsüsü'nde doktor oldu. Ocak 1980'de A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Kürsüsü'ne asistan oldu. 1986 yılında da Doçent unvanını aldı. Halen aynı fakültede öğretim üyesi ve Dinler Tarihi Anabilim Dalı Başkanı'dır.

Evli ve dört çocuk babasıdır. Dönmeler ve Dönmelik, Dinler Tarihi gibi eserleri ve çeşitli konularda yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK
A.Ü. İlahiyat Fakültesi

Giriş :

Dinler Tarihi çalışmaları; insanların var olduklarından bu tarafa, bazı inanç ve uygulamaları ihtiva eden bir dine inandıklarını; dinî inançlardan yoksun bir dönemin bulunmadığını, bugün de yeryüzünde yaşayan insanların büyük çoğunluğunun şu veya bu dinin men-

subu olduğunu ve bu inançlarını bir takım davranışlarla yerine getirdiğini ortaya koymaktadır.

Üzerinde en fazla durulan konulardan biri olan din, her toplumun dilinde değişik kelimelerle karşılanmaktadır. Din'i ifade etmek için kullanılan kelimeler, hemen hemen aynı anlamlara gelmekte ve bölgelere göre de kök benzerlikleri göstermektedir.⁽¹⁾ Dilimizde kullanılan din kelimesi itaat, teslimiyet, ceza, hesap, mükâfat, hüküm, kanun, ibâdet, âdet, yol, millet gibi anlamlara gelmektedir.⁽²⁾ Din kelimesi Kur'ân'da, yukarıdaki anlamlarda kullanıldığı gibi yer yer bu anlamların tamamını ihtiva eden bir "nizam"ı da belirtmektedir. Hattâ belirli bir nizamı belirtmek, genel din kelimesinden onu ayırmak için, Kur'ân-ı Kerim'de "dinul hak", "dinen kayyimen", "dinullah" gibi tabirler de kullanılmaktadır.⁽³⁾

Genel olarak din denilince, fark gözetilmeden, belirli inanç sistemleri bulunan, mensuplarınca "din" kabul edilen ve Dinler Tarihi'nin konusu olan bütün dinler kastedilmektedir. Dünyada karakter ve mahiyet itibariyle birbirinden farklı dinler bulunmaktadır. Bu farklı yapıları, bütün dinleri içine alacak bir din tarifinin yapılmasını zorlaştırmıştır. Ancak genel olarak Din Bilimleri, bir şeyin "din" sayılabilmesinde inanç, ibadet, ahlâk, cemaat gibi hususların bulunmasını gerekli görmüştür. Bu şartlar ışığında, genel olarak, din, "insan topluluğunun sahip olduğu inançlar, bu inançlara bağlı olarak devam ettirdiği ibâdetler ve kuralların bütünüdür" diye tarif edilebilmektedir.

Her "din"de, inançtan sonra ibâdet gelmekte ve o dinin inanç esaslarına uygun olarak yerine getirilmektedir. İbadetlerin yerine getirilme arzusu, ibadetlerin yapılabileceği bir yeri ortaya çıkarmıştır. Yaşayan dinlerin bazısında ibadet yeri bulunmamakta; bazısında

(1) Angelo Brelich, "Prolégomènes à une Histoire des Religions," *Historie des Religions* (HR), Editions Gallimard, 1971, I/7, 12; Salomon Reinach, *Histoire Générale des Religions*, Paris 1976, I/2-3; Michel Desvland, "Religion", *Dictionnaire des Religions* (DR), France 1984, 1421-1423; Prof. Dr. Günay Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", A.Ü.İ.F.D. Ankara, 1986, XXVIII/216-219.

(2) İbni Manzûr *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, XIII/168-171; Ebu'l Âlâ el-Mevdudî, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, Türkçesi; Osman Cilacı - İsmail Kara, İst. 1982, 109-112; G. Tümer, a.g.m. 214-216.

(3) Bkz. Fetih, 28; Saff, 9; Tevbe, 29, 33, 36; En'am, 161; Rum, 43; Yusuf, 40; Nur, 2; Nasr, 2.

bazı ibadetler mabede bağı kılınmakta; bazısında bir mabedde yapılan ibadet ferdi yapılandan üstün görülmekte ve cemaatle yapılması teşvik edilmektedir.

Dinin temel unsurlarından olan ibadet; Hıristiyan bilginlerinden Saint Augustin'e göre, "Tanrı'ya doğru sevgi dolu bir gayret"; Saint Jean Damascene'ne göre "Ruhun Tanrı'ya doğru yükselmesi" veya "Tanrıdan uygun olan şeylerin istenmesi"dir.(4)

Kur'ân-ı Kerim'de, insanın Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirmesi(5) de, müşriklerin putlara tapınması, dua etmesi de ibadet olarak belirtilmektedir(6). Zâriyât Suresi 56. Âyet'te Allah; "Ben Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler (kulluk) etsinler diye yarattım"; Hac Suresi 67. Âyette de, "Her millete takip edebilecekleri bir ibadet yolu kıldık" buyurmaktadır. İbadette iki husûs vardır : 1 — Allah'a tapınma, ibadet, itaat ve saygı arzusu, 2 — Allah'ın iyilik, lütûf ve nimetlerini isteme ve bu nimetlere şükretme arzusu. Zaten Akseki, ibadeti "Allah'a saygı ve Ta'zim göstermektir"(7) şeklinde tarif etmektedir.

Genel olarak ibadet şöyle tarif edilebilir : Kulun inandığı ve bağlandığı yüce varlığa, Allah'a karşı kulluk borcunu yerine getirmesi; samimî olarak O'ndan yardım istemesi ve istekte bulunmasıdır. Yine ibadet; kulun övgü, yakarma ve minnettarlık hissi ile Allah'a yönetmesi, O'na şükretmesi ve O'ndan yardım talep etmek için kurmaya çalıştığı manevî bir irtibat halidir.

Tarihî eserler ve arkeolojik kazılar her dönemde, kulun kul olduğunu idrak edip Allah'a karşı kulluk borcunu yerine getirmeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Geçmişte olduğu gibi bu gün de insanlar, aynı görevleri yerine getirme gayreti içinde bulunmaktadır. İnsanoğlu varolduğundan bu tarafa, bazı dinlere ve bunlara bağı olarak da Tanrı veya tanrılara, Yüce Varlığa inanagelmıştır. İnanmakla da kalmamış, yaratılışının bir gereği olarak, inandıklarına uygun olarak bazı davranışları ile de bunu göstermeye ve kul olduğunu isbatlamaya çalışmıştır. Çünkü insan, her ne kadar yeryüzünün halifesi kılınmışsa da, ihtiyaç, sığınma ve yardım dileme duygusu içinde yaratılmıştır.

(4) André Dodin, "Priere Chrétienne", Dictionnaire des Religions, 1352.

(5) Kehf, 110; Meryem, 65.

(6) Yûnus, 29; Meryem, 82; Ahkâf, 5.

(7) A. Hamdi Akseki, İslâm Dini, Ankara-1976, sf. 110; Ayrıca ibâdet için bkz. Mevdudî, a.g.e. Sf. 98-108.

Bu eksikliğini, zayıflığını farkedenden insan, eksikliğini tamamlamak, hamlıktan tamlığa ulaşmak istemiştir. Bundan dolayı insan, daha kuvvetliye, daha mükemmele, Yüce Varlığa, yani Allah'a bağlanmak ve teslim olmak ihtiyacını kavramıştır. (8)

Bugün, yeryüzünde, ilâhî menşeli olanından sonradan ortaya çıkarılana kadar uzanan çok çeşitli din mevcuttur. Bu dinler arasında, Allah tarafından gönderildiği şekilde, bozulmadan gelen din bulunduğu gibi (İslâm gibi), ilâhî menşeli olmasına rağmen değişikliğe uğrayarak gelen de ve menşeleri bilinmeyenler de vardır. Biz dinler derken, ayırım gözetmeden, yer yüzünde mevcut olan, onlara inanarak bağlanan sâlikleri bulunan, inanç sistemlerini kastediyor ve bundan dolayı İslâm dışındaki dinlere de yer veriyoruz. Bütün bu dinlerde dikkati çeken husûs; inanılan, bağlanılan "Yüce varlık" ile insanlar arasında manevî yaklaşmayı sağlayan çeşitli ibadet şekillerinin bulunmasıdır.

Dünyadaki insanların büyük çoğunluğu, her hangi bir dinin mensubudur ve mensubu buldukları dinin hükümlerini yerine getirme gayretindedir. Bu dinlerdeki ibadetler şekil, kemiyet ve keyfiyet bakımından farklı olsa da gaye ve anlam bakımından birbirine yakındır. Dinler Tarihi alanında yapılan son araştırmalar, ilkel kabilesinden gelişmişine kadar bütün toplumlarda ve dinlerde "Yüce varlık", "Tek Tanrı" inancının bulunduğunu ortaya koymakta, bunun ile bir dinin, tevhid dininin kalıntıları olarak değerlendirmekte; yaşayan dinlerdeki inanç ve ibadetlerdeki anlam yakınlıklarını buna bağlamaktadır.

İlmî araştırmaların varmış olduğu bu netice, Kur'ân-ı Kerim'in, İslâm'ın, 1400 sene önce tebliğ ettiği hakikatleri teyit etmektedir. Çünkü İslâm'a göre insanlığın ilk dini, "tevhid" dinidir. İlk insan ile din başlamıştır. Sonra insanlar, çoğaldıkça, zaman zaman, yer yer doğru yoldan uzaklaşmış; Allah'tan başka şeylere de tapmaya başlamıştır. Bunun üzerine Allah, elçiler göndererek, onları uyarmış, "Hak Din'e, "Hak Yol"a davet etmiştir. Böylece Hak Din, Allah'ın gönderdiği peygamberler ve kitaplar ile akıl ve irade sahibi insanlara bildirilmiştir. Tevhidden ve Hak Yoldan ayrılmalar, çok çeşitli tanrılara vatan inanmalar daha sonra olmuş ve dolayısıyla da çeşitli dinler ortaya çıkmıştır.

(8) Ebu'l Hasen Ali el-Hasenî en-Nedvî, Dört Rukûn, Çev. İsmet Ersöz, İst. 1977 sf. 24, 25, 192.

Allah, insanlara doğru ve eğri yolu gösterdiğini⁽⁹⁾; şeytandan kaçınıp Allah'a kulluk etmelerini elçileri vasıtasıyla tebliğ ettiğini⁽¹⁰⁾; elçi göndermedikçe azap etmeyeceğini⁽¹¹⁾; açıkça anlatabilmeleri için her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdiğini⁽¹²⁾ bildirmektedir. Yine Kur'ân'dan, ilk dinin Tevhid dini olduğunu, Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin aynı esasları tebliğ ve telkin ettiklerini, bunların İslâm çizgisi üzerinde cereyan ettiğini; son din olan İslâm'ın, ilk "İslâm Dini" geleneğinin tekâmül etmiş şekli bulunduğunu⁽¹³⁾; İslâm ile din müessesesinin ikmâl edildiğini, Allah'ın insanlara olan nimetinin tamamlandığını⁽¹⁴⁾; Allah katında dinin İslâm olduğunu⁽¹⁵⁾, fakat insanların çoğunun bunu bilmediklerini⁽¹⁶⁾ öğrenmekteyiz.

Biz de ibadeti ele alırken, İslâm'da ibâdetle namaz, dua, oruç, zekât ve haccın kastedildiğini göz önünde bulundurarak, diğer dinlerde de bunları aramayı uygun bulduk. Bu çerçeveyi tesbit ettikten sonra bir nevi fenomenoloji yapmaya, fenomenolojik bir yaklaşımla meseleye bakmaya; yaşayan dinlerden bir kısmını ele alarak mevcut ibâdet tarzları üzerinde kısaca durmaya çalıştık. Ancak, her dini kendi mantığı içinde değerlendirmek gerektiğini hatırlatarak, İslâm'daki ibâdet şekillerini ve diğer dinlerde bunlara yakın olanları ortaya koymaya gayret ettik.

I — DİNLERDE İBADET :

a) Namaz, Dua :

Namaz, Kur'ân'da "salât" kelimesi ile ifade edilmektedir. Arapça "salât", kelime olarak, namaz, dua, niyaz, rahmet, mağfiret, istiğfar gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime anlamı yanında "salât", hicretten iki yıl kadar önce, Hz. Muhammed'in Mirac Mucizesi ile Müslümanlara günde beş vakit farz kılınan, belli bir disiplin içinde, kıyâm, kıraat, rukû ve secde ile yerine getirilen özel bir ibâdet tarzını ifade etmektedir.

(9) Beled, 10.

(10) Nahl, 36.

(11) İsrâ, 15.

(12) İbrahim, 4.

(13) Âl-i İmrân, 52; Yûnus, 84; Kasas 53; Saf. 6.

(14) Maide, 3.

(15) Âl-i İmrân, 19.

(16) Rûm, 30.

Salât kelimesi dua anlamına da gelmektedir. Mecburî olan namaz vanında dua da serbestlik vardır. Dua, belirli bir şarta bağlı değildir. İslâm dışındaki dinlerde, dua, yakarma, tevbe şeklinde, kulun inandığı tanrıya karşı görevlerini yerine getirdiği bazı davranışlar bulunmaktadır.

İslâm'da Namaz; vaktin girmesiyle farz olunur; ön hazırlık yapıldıktan sonra niyet ile başlar ve belirli bir disiplin içerisinde şartlarının yerine getirilmesiyle ifâ edilir.

İslâm'a mahsûs olan namaz, aklın ve kalbin katıldığı bir ameldir. Bu namaz, beden için kıyâm, rukû, secde; dil için kıraat, dua ve tesbih; akıl için düşünme ve anlama; kalp için huşû, ve manevî bir lezzettir.

Allah, namazın önceki ümmetlere, Hz. İbrahim'e ve soyundan gelenlere⁽¹⁹⁾, Hz. Meryem'e⁽²⁰⁾ ve Hz. İsa'ya zekâtla birlikte emredildiğini haber vermektedir.⁽²¹⁾ Beş vakit namaz farz kılınmadan önce Hz. Muhammed'in sabah ve yatsı olmak üzere günde iki vakit namaz kıldığı da bilinmektedir.

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Muhammed'in risâletinden ve namazın farz kılınmasından önce, kendilerine namaz farz kılınan milletlerin sonraki nesillerinin namazı bıraktıklarını, şehvetlerine uydıklarını⁽²²⁾; mü'minleri Mescid-i Harâm'a girmekten alıkoyan müşriklerin "Kâ'be'deki namazlarının ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka birşey olmadığını"⁽²³⁾ ortaya koymakta ve Müslümanlara şu ihtarı yapmaktadır: "Allah'a dönüp itaat edin. O'ndan korkun. Namazı dosdoğru kılın ve sakın müşriklerden olmayın"⁽²⁴⁾

Bugün mensubu olan dinlerde ibadet, belirli yerlerde konuşma, dua, yakarma şeklinde ferdî veya cemaat halinde sesli veya sessiz olarak yerine getirilmektedir. Bu dinlerin bazılarında ibadet (namaz, dua, âyin) :

(17) Nisâ, 43; Hac, 77.

(18) Ankebût, 45.

(19) Enbiya, 73; Bakara, 83.

(20) Âl-i İmrân, 43; "Huşû ile Rabbin divanına dur, secdeye kapan, rûkû edenlerle rukû et"

(21) Meryem, 31-32, 55, 59.

(22) Meryem, 55, 59.

(23) Enfâl, 35.

(24) Rûm, 31.

1 — Yahudilikte ibâdet (Ayin, Dua) :

Yahudilikte namazın emredilmesi, hükümleri ve durumunda bir açıklık yoktur. Bunun için bütün yüzyıllar boyunca kılınagelen namaz tek ve açık bir şekilde bahsetmek, tarih boyunca kıldıkları namaz şudur diyebilmek zordur. Yahudi Kutsal Kitabı'nda namazı emreden açık bir hüküm bulunmamakla beraber, namaz ve dua Allah'a yaklaşma vesilesi kabul edilmiştir. Dua ve ibâdet anlamına gelen İbranîce "Tephillah" kelimesi, Yahudilerde namaza ve ondan kastedilen anlama gelmektedir.

Yahudi Kutsal Kitabı'nda (Tanah) geleneksel ibadetler, hemen hemen kurbanlara hasredilmektedir. Kurbanlar ile ibâdet arasında bir bağ bulunmaktadır. Kurban, ibâdetin esasını teşkil etmektedir. Mecburî ibadet, Tanah'ta, Mabed'de gerçekleştirilen âyinler çerçevesinde mezmurlar şeklindedir. Mabed'e bağlı olmayan ibâdet merasimi, Babil Sürgünü'nden sonra ortaya çıkmıştır.

Mabed döneminde dindar Yahudiler, ferdî ve cemaat halinde dua sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç vakitle yerine getirmişlerdir. Bugün de Yahudilerde sabah, öğle ve akşam yapılmakta olan günlük; Cumartesi (Şabat) Sinagog'ta yapılmakta olan haftalık; yalnız Kipur gününde yapılmakta olan yıllık ibâdet, âyin, dua bulunmaktadır.

Sabah duası (tefillat sahit), günlük işler başlamadan önce; öğleden sonraki dua (tefillat minhah), günün yarısı geçtikten sonra; akşam duası (tefillat arvit), resmî bir dua olarak, güneş battıktan sonra yapılmaktadır. Bu günlük üç duaya, ilâve bir kurbanın sunulduğu "mussaf" duası da dahil edilmektedir. Sabah duasında, diğer vakitlerden farklı olarak, dua atkısı (tallit) örtülmekte; sol pazıya ve alına muska şeklinde "Dua Kayışı" takılmaktadır.

Yahudilikte ibâdet ferdî ve cemaat halinde yapılır. Ferdî ibâdet evlerde; Cemaatle ibâdet Sinagog'da (havra) 12 yaşını bir geçmiş en az on kişinin bulunması ile yerine getirilir. İbadette kadınlarla erkekler ayrı olması gerekir ve kadınlar sadece başları örtülü olarak dışarıdan ibadeti seyredebilir. Önemli an, Tevrat rulolarının bohçalar içerisinden çıkarılması ve haham tarafından okunmasıdır. Tevrat okunurken başın daima bir takke ile örtülmesi şarttır. Cemaat sesli bir şekilde Tevrat parçalarını okur.

Yahudiler, Allah'ın huzuruna çıkmak için lüzumlu hazırlıkları yapmakla emrolduklarından, dua âyininin önce hazırlık yapar,

vücutlarının bazı kısımlarını yıkarlar (Yahudilikte takdis edilmiş suya el daldırmak veya bileğe kadar el yıkamak abdest almak sayılır). Yom Kipur'da bütün vücut yıkanır. Toprağa el sürerek teyemmüm de vardır. Özel âyin elbiseleri giyilir. Dua sırasında Kudüs'e dönülür; buna "Misrah" (Doğu yönü) denilir. Bu dua şeklinde olan ibâdet alçak bir yerde, ayaklar bitişik olarak ve ayakta olur. Ayaklar bitişik, eller uzatılmış, baş öne eğilmiş, gönül Allah'a bağlanmış olarak dua edilir. Bundan dolayı buna "Amidah" (İbranîce) ayakta durma) denilir. Dua eden, şükür ve ta'zim esnasında rükû'ya varır ve duâ okuyarak kalkar. "Amidah" duasından sonra üç adım geri giderek sağa sola eğilir. Yahudilerin coğrafi dağılımlarına göre farklı âyin ve törenleri olmuştur.

Duaları arasında bazı Aramîce eski dualar bulunmasına rağmen, Yahudi ibâdet dili İbranîcedir. Mişna, diğer dillerde dua edilmesini kabul etmektedir. Hellenik diasporada dualar Grekçe yapılmıştır. XIX. yüzyıldan sonra, konuşma dilinde ve dualarda İbranîceye sadık kalınmıştır.

Yahudilikte ibadet (âyin) İslâm'da Cami'de huşû ve belirli bir disiplin içinde yapılan ibadete benzemez. Yahudi ibadetinde bir düzen ve disiplin yoktur. Cemaat Sinagog'da dolaşır, birbiriyle konuşur. Okunanları dinleyenler azdır. Onlara göre Sinagog, bir mabeden daha çok bir toplantı yeridir⁽²⁵⁾.

2 — Hıristiyanlıkta Âyin (İbâdet, Dua) :

Hıristiyanlıkta ibâdet iki esasa dayanmaktadır :

1 — Hz. İsa'nın ibadet (âyin, dua) konusundaki telkini, 2 — Hz. İsa'nın yaşayan ibâdeti (âyin, dua).

Hıristiyan Kutsal Kitab'ında İsa tarafından tavsiye edilmiş dinî bir uygulama bulunmaz. Ancak kalben dua edilmesi yer almaktadır.

Dua konusunda da Hz. İsa'nın telkinleri menfî ve müsbet olmak üzere iki şekildedir: Hz. İsa putperestler, Ferisîler gibi ibâdet etme-

(25) İbranî Din Bilgisi, İstanbul 1969, sf. 24-43; Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, İstanbul-1966, sf. 398-425; Prof. Dr. Hikmet Tanyu, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, İst. 1976, I/79-80; Nedvi, a.g.e., sf. 82, 84; Thiollier, Dictionnaire des Religions, Belgique 1982, sf. 297-298; Prof. Dr. Annamari Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, Ankara, 1955, sf. 113; Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, İst. 1983, sf. 200-202.

mek⁽²⁶⁾; odaya kapanarak ve gizlilik içinde yapmak gerektiğini⁽²⁷⁾ telkin etmiştir. İsa'nın ibâdet ettiği, namaz kıldığı ve geceyi ibadetle geçirdikten sonra havarilerini seçtiği⁽²⁸⁾ tartışılan konulardır. —

Hıristiyanlıkta dua, âyin, 325 İznik Konsili'nde kabul ve tesbit edilmiştir. Vatikan İznik Konsili'nde kabul edilen dua konusunda zaman zaman değişiklik yaparak Katolik Hıristiyanlara bildirmiştir. İleri gelen Kiliseler de, daha sonra ortaya çıkan Protestanlar da, kendilerine göre değişiklikler yapmıştır.

Hıristiyanlıkta mevcut ibâdet (âyin), şu özellikleri ihtiva etmektedir :

1 — Tanrı, İbadetin tek kaynağıdır. (Tanrıya yönelmek, vaftiz olmak).

2 — İbadetin amacı Tanrı'da birleşmektir (Ekmek, Şarap âyini, kurban yolu ile).

3 — İbadet nitelik bakımından hayatı değiştirici olacaktır (Ruh, yeni dünyaya yönelmeli, gözler de o dünyaya çevrilmelidir).

4 — Tanrı'nın iradesinde birleşme ancak Kutsal Ruh'un öncülüğünde gerçekleştirilebilecektir (Kurtuluş, Kutsal Ruh'un öncülüğünde olabilecektir).

Bu dört husûs, Hıristiyanların kurtuluşlarının temel dört noktasıdır. İbadet; Tanrı'nın Hıristiyanlara bir sırrıdır. Bu sır, Tanrı'ya varmak ve onu tanımaktır. Tanrıya varma ve O'nu tanımanın yolu da duadır. Dua, İsa merkez olmak üzere, Tanrı (Peder) ve Kutsal Ruh etrafında dönmektedir.

Bugün Hıristiyanlıkta özel âyin vardır ve buna "Messe" denilmektedir. Âyin, kiliselerde cemaatle ve papaz nezaretinde yapılmaktadır. Bu âyinler günlük, haftalık ve yıllıktır. Kiliseler arasında uygulamada bazı farklılıklar bulunmakla beraber, genelde aynı sayılmaktadır.

Günlük ibadet (âyin) : Sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa yapılmaktadır. Kilise, toplu halde yapılan ibâdeti ferdi yapılan-

(26) Matta, VI/5-7; XV/7; XXII/13-15.

(27) Matta, VI/6-8.

(28) Matta, III/7; XIV/22; XVII/5; Markos, I/35; III/13; VI/45-48; Luka, V/16; VI/12-14; IX/18; XXI/37.

dan üstün görmüştür. Bunun için, mecburî olmasa da, ibâdet sabah ve akşam kilisede papaz nezaretinde yapılmaktadır. Zamanı, iklime ve hayat şartlarına göre ayarlanmaktadır.

Haftalık İbâdet (âyin) : Pazar günleri sabah ve akşam olmak üzere günde iki vakittir ve kilisede yapılmaktadır. Pazar günü yapılan âyin (Messe) özel bir yeri ve önemi vardır.

Yıllık İbadet (âyin) : Noel, Paskalya, Haç Yortusu'dur.

Kiliselerde yapılan âyin; rahiple cemaat arasında konuşma; tevbe, günahların bağışlanması için dua ve Kitab-ı Mukaddes'ten parçalar okuma şeklindedir. Kutsal Kitap okunurken ayağa kalkılır. Pazar âyinde (Messe), diğer günlerdekinden farklı olarak, duruma göre, bir vaaz ve inanç tazeleme vardır. Hz. İsa'nın sıfatları sayılırken, cemaat (isteyen) diz çökmektedir. Messe âyinde ayrıca oturma ve ayakta durma da vardır. Fakat cemaatin buna uyma mecburiyeti yoktur. Ayin; "Ekmek-Şarap" dağıtılarak ve dua edilerek bitirilmektedir. (29)

3 — Hinduizmde İbadet (dua) :

Hinduizmde İbâdet, inandırıcı ve tutarlı sözler vasıtasıyla haberleşmedir. Bu haberleşme, büyümlü sözler söyleme, dilekte bulunma, yakarma, tavassut, övgü ve bilhassa tapınma şeklinde icra edilmektedir.

Hinduizmde ibadet her yerde yapılabilir. Mabed vardır, fakat cemaatle ibâdet yoktur. İbâdet ferdîdir. İbâdetin belirli bir şekli yoktur. Tanrı'nın her yerdeki ibadeti gördüğüne inanılmaktadır. Bundan dolayı ibâdet, her yerde, her zaman ve her şekilde yapılabilir. Bir Hintli, kendisi ile tapındığı tanrı arasında zihnini odaklaştıracağı bir vasıta aramaktadır. Bundan dolayı çok sayıda tanrı tasvirleri bulunmaktadır.

Hintliler'de ortak bir ibâdet sembolü "Om"dur. Om, bir çeşit besmeledir. Vedaları okumaya başlamadan, duadan ve herhangi bir işten önce söylenmektedir.

(29) Ernest Renan, Vie de Jésus, Paris-1944, sf. 151-153; André Dodin, "Prière Chrétienne", Dictionnaire des Religions, France-1984 sf. 1353-1358; Thiollier, Dictionnaire des Religions, Belgique-1982, sf. 297-298; Gluseppe Descuffi, Hıristiyan Dini, İzmir, 1963, Sf. 179-261; Joseph Descuffi, Dini Ayin Kitabı, İzmir, 1961, 7-19; A. Schimmel, a.g.e, sf. 147-148.

Hinduizme mensup olan biri, sabah şafaktan önce kalkar, evde veya nehir kıyısında, yapacağı sabah ibadetine hazırlanır; tanrısının adını zikreder ve yıkanır. Yüzünü doğuya dönerek oturur. Vücutuna su sepeler. Nefesini kontrol eder. Tanrısının putuna yakarır. Öğle ve akşam yaptıklarını tekrarlar. Evlerde, genellikle, tapınılan puta tahsis edilen bir oda veya köşe bulunur. Onun önünde tefekküre dalar. Hintli, tanrısını evindeki bir misafir olarak kabul eder, ona hoşgeldin der. Tanrısının putunun ayaklarını yıkar, güzel kokulu bir ağaç ve pirinç takdim eder. Puta ipten gerdanlıklar takılır, alınına koku sürülür, tütsü verilir, fener yakılarak etrafında dolandırılır. Önüne yemek, meyve konulur, çiçek sunulur. Sonunda veda edilir.

Mabedlerde yapılan ibadetler, evdekinin biraz gelişmiş şeklidir. Brahmalar gecenin 8. saatinde kutsal kitap okuyarak putu uyandırır- lar. Boru çalınarak dışarıdakilere ibadetin başladığı bildirilir. Put yıkanır, yağlanır, elbise giydirilir. Önünde ışıklar yakılır; çiçek ve yemek sunulur. Put, gündüz istirahate gece uykuya bırakılır. Put, bayram ve özel günlerde bir kral gibi gezmeye çıkarılır; arabalarla çekilerek ırmaklara götürülür ve törenle yıkanır.

Hinduizmde ibadette kurban önemli yer tutar. Tanrılara sunulan her türlü takdime "kurban" olarak kabul edilir. Tanrının öfkesini gidermek için özel hediyeler de "kurban" olarak sunulur.

Hinduizmde ibadet eden kimse, özellikle dinine bağlı olan, tapınmaya başlamadan önce büyük bir hazırlık yapar: Yıkanır, temizlenir, yiyeceklerini sınırlar, nefsini frenlemeye çalışır. Sükûnet içinde kutsal sözleri durmadan tekrarlar. Kutsal kitapları okumak da ferdi ibadettendir. Yapılması gereken ibadetler, ferdin evinde yapılacak cinstendir. Kişi bunları sabah, kuşluk ve akşam olmak üzere günde üç vakitte yapar. Ölüler yakılır, külleri Ganj nehrine dökülür. Yakılamayanlar Ganj'a bırakılır⁽³⁰⁾.

4 — Buddizm'de İbadet (dua) :

Buddizm'de "Yüce Varlığa" karşı belirli bir ibâdet ve dua söz konusu değildir. Budda tanrılaştırılmış ve ibâdet ona yöneltmiştir. Budda'ya dua edilmekte ve ondan bazı şeyler istenmektedir. Bir

(30) Julien Ries, "Prière dans l'Hindouisme", Dictionnaire des Religions, sf. 1359; Nedvi a.g.e, sf. 88-92; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, t.y. III/654-658; E. Sarıkçıoğlu, a.g.e, sf. 143; Prof. Dr. Gunay Tümer - Doç. Dr. Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ank. 1985, sf. 48.

Budist tapınağa (Pagoda) girdiğinde Buda'nın heykeline ta'zim'de bulunmaktadır. Buddha'nın putuna çiçek, tütsü, meyve, sebze sunulmakta ve tefekküre dalmakla ibadet yerine getirilmektedir. Budist'in evinde Buddha'nın heykeli bulunmaktadır.

Budizm'de tek ibadet, rahiplerin ayda iki defa, ay başı ve ayın ondördüncü günlerinde "Oruç günü" bir araya gelip yaptıkları "alenî ve resmî itiraf" dır.

Budist için üç şey önemlidir: Buddha'nın heykeli, Buddha'nın hatıraları ve Buddha'nın altında ilhama kavuştuğu Bodhi Ağacı⁽³¹⁾.

5 — Cayinizm'de İbadet :

Cayinistlerin idaresi rahip ve rahibelerin elindedir. Önceleri gezici zahitler olarak yaşayan rahipler, daha sonra manastırlara yerleşmişlerdir. Rahip ve rahibeler kutsal yazıları okuyarak, ruh ve bedenlerini terbiye ederek vakit geçirirler. Halk da, bunlar gibi, günlük belirli ibadetleri yerine getirir; Tirtankaralar ile ilgili ilâhîler söyler, tefekküre dalar ve tevbede bulunur, belirli hareketleri uygular; hiç bir canlıyı incitmemeye gayret eder. "Ahimsa" prensibini sıkı bir şekilde yerine getirir; nebati besinlerle beslenirler. Cayinistler, mabetlerinde bulunan heykelleri takdir eder; önlerinde ilâhîler söyler, meyve ve sebze sunarlar. Putların önlerine lamba, tütsü koyar; yıkar, yağlar ve çiçeklerle süslerler.⁽³²⁾

6 — Sihizm'de İbadet :

Tek tanrıya inanan sihlerin ibadetleri basit ve sadedir. Dinî ve içtimâî faaliyetlerinin merkezi Amritsar Altın Mabedi'dir. Altın mabedin havuzunda ibâdet kastiyla yıkanılır.

Ayin ve ibadetleri basit bir duadan, bir nevi abdest almaktan (yıkanmak) ve Amritsar'a "hac" için gitmekten ibarettir. Dindar bir sihin günlük ibadeti, üç dinî hüküm altında toplanır : 1 — Adi Grant'tan ve Guru Nanak'a ait pasajlardan ezber okumak, 2 — Ailevî

(31) H. Oldenberg, *Le Bouddha*, Almanca'dan tercüme A. Foucher, Paris, 1921, 360, 367; A. Hilmi Ömer Buddha, *Dinler Tarihi*, İstanbul-1935, sf. 307-311; Doğan Kardeş Yayınları, Buda, İst. 1972, 53-59; Tümer - Küçük, a.g.e. 54-55.

(32) Colette Caillat, "Le Jinisme", *Histoire des Religions*, Éditions Gallimard, 1970, I/1137-1144; E. Sarıkoğlu, a.g.e., sf. 154-155; Michel Delhoutre; "Jainisme", DR, 827-928.

bir vecibe olarak her sabah toplanıp Adi Grantli'tan her hangi bir yer okumak, 3 — Mabede (gurdwara) ibadet için gitmek⁽³³⁾.

7 — Şintoizm'de İbâdet (dua) :

Şintoizm'de ibâdet, tapınak veya evde yapılmaktadır. İbadet, dua ve kurbanlardan (bilhassa yemek kurbanları) ibarettir.

Tanrılara ibadet; dua etmek, pirinç ve pirinç şarabı sunmakla yerine getirilir. İbadet için tapınağa girecek bir Şintoist, ağzını su ile çalkalamış ve özel âyin temizliğini yapmış olması gerekir. Bazı özel durumlarda bir nevi "gusül" de yapılır. Özel tören temizliğini yaptıktan sonra tapınağa giren, dua salonu önünde eğilip sunacağını sunduktan sonra, el çırparak tanrının dikkatini çeker ve dua etmeye başlar⁽³⁴⁾.

8 — İslâm'da Namazın Diğer Dinlerdeki İbâdetlere Göre Değerlendirilmesi :

Namaz; ergenlik çağına gelmiş akıllı her kadın ve erkek üzerine farz olan bedenî bir ibâdettir. Tek başına da, cemaatle de kılınmaktadır. Günlük namaz dışında, haftada bir kılınan Cuma Namazı, yılda iki defa kılınan Bayram Namazı, vakte bağlı olmayan Cenaze Namazı vardır.

Namaz dinin direği, mü'min'in mi'racıdır. Namazın içinde İslâm'ın şartlarını teşkil eden diğer esaslar da bulunmaktadır. Namaz kılan birşey yiyip içmediği için, namazda bir çeşit "Oruç"; namazda, Tahiyat Duası'nda şehadet kelimesi yer aldığından "Kelime-i Şehadet"; namaz kılan Ka'be'ye yöneldiği için, namaz içinde sembolik bir "Hac"; namaz kılan maddî gelirini bir tarafa bırakıp namaza vakit ayırdığı için namazda bir çeşit "Zekât" da vardır. Bunun için namaz; vakit vakit kılınan ve kulun Yüce Allah'ın divanına durarak onun rızasını aradığını isbat ettiği bir ibâdettir.

Hiçbir dindeki ibadette namazın 12 farzının tamamı bulunmaz. Ancak bunlardan biri veya birkaçı bulunabilir. Vakıt kavramı, hiç

(33) Doç. Dr. Abdurrahman Küçük, "Şihizm", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1986, XXVIII/410-412.

(34) Jan. Swyngedoun, "Shinto", DR, 1577-1578; E. Sarkıoğlu, a.g.e., 183-184; Bozkurt Güvenc, Japon Kültürü, Ankara, 1983, sf. 92-115; Tümer - Küçük, a.g.e., sf. 43.

bir dinde İslâm'daki kadar belirli ve disiplinli değildir. Çünkü Allah, vakitleri belli bir farz olarak bildirmiştir. (Nsa, 103). Hiçbir dinde niyet, İslâm'daki kadar ibadetin ana rükünü olmamıştır. İslâm'da ibâdet şuuru, niyetle başlar. Yine hiçbir dinde ibadetten önce İslâm'daki hadesten ve necasetten temizlenme kadar titiz bir hazırlık göze çarpmaz.

Namazın dışındaki farzlar, namazdan önce yapılması gerekli şartlardır. Namazın içindeki farzlar ise, intikalî farzlardır; biri, diğerini takip eder. Böylece namazda hem ayakta durma hem de oturma; hem rukû, hem de secde bulunur. Öteyandan namazda, okumada, yer yer sessizlik de, bütün bunlar, niyeti takip eden başlangıç tekbiriyle başlar.

Namazda kul Rabb'inin huzurunda olduğunun şuurundadır. Bu şuur, onun kalbini ve fiillerini nurlandırır.

Bütün bu özellikleriyle, İslâm'daki namaz, diğer dinlerle mukayese kabul etmez ve İslâm'a has bir ibâdettir.

b — Oruç :

Kur'ân'da, Allah, şöyle buyurmaktadır: “Ey İnsanlar! Sizden öncekilere olduğu gibi Oruç size de farz kıldı. Olur ki sakınırsınız”. (Bakara 183).

Aklı selim tarafından açık olarak görülen faydaları ile fitrata uygun düştüğü için olacak ki Allah, kullarına rahmet, ihsan, siper ve kalkan olarak, Ourucu her millete farz kılmıştır.

Tarihte bilinen hemen hemen bütün dinlerde Oruç var olmuş ve mensuplarından da tutmaları istenmiştir. Bugünde mevcut dinlerin çoğunda oruç veya perhiz şeklinde bir ibâdet yer almaktadır.

1 — Yahudilikte Oruç : Yahudilik, Hz. Musa tarafından emredilmiş “keffaret” orucunu benimser. Yahudiler, belirli ve alışılmış birçok bayramdan önce, özellikle Yem Kippur'dan önce oruç tutar. “Keffaret” orucu tutulması mecburî olan oruçtur.

Bunun yanında Yahudi takviminde belirtilmiş oruç günleri de vardır. Mesela, Babil esaretinde çekilen ızdırapları hatırlatan (Temmuz, Ağustos, Tishril, Tebet aylarına rastlayan) oruçlar bu çeşitlidir. Bazı Talmud yorumcuları, Yahudiler başka devletlerin hakiyetleri altında yaşarken bu oruçların mecburî; bunun dışında bir

mecburiyet bulunmadığı kanaatindedirler. Yahudilerin maruz kaldıkları diğer felaketleri hatırlatmak için tutulan oruç günleri zamanla ötekilere ilave edilmiş, fakat çoğunluk tarafından hüsnü kabul görmediği için mecburî sayılmamıştır. Bazı küçük değişikliklerle bu çeşit oruç sayısı 25 güne ulaşmıştır.

Yahudilerin ikâmet ettikleri çeşitli ülkelere göre değişen mahallî oruçları da vardır. Bu oruçlar, Yahudilerin o ülkelerde çektikleri ızdırapları sembolize etmektedir. Diğer taraftan aynı amaçla bazı Yahudi zümrelerince tutulan oruçlar da vardır. Bunlar sadece matem için değil, bazı kişilerin yaşadıkları müstesna günler içindir. Bazı Yahudi zümreleri arasında sene başında oruç tutma geleneği yaygındır. Bunlardan başka halka ağır gelen kanun ve emirleri protosto etmek veya ülkede yağmur yağmayıp kıtlık başgösterdiğinde yalvarmak gayesiyle hahamlar tarafından konulan ve tutulması emredilen oruçlar da vardır.

Yahudi tarihinde öteden beri yaygın olan oruç çeşitlerinden biri de bazı şahısların tuttuğu oruçtur. Bu oruç ferdîdir; günahları affettirmek veya bir musibet anında Allah'ın rahmetini celbetmek gayesini taşımaktadır. Ancak bu oruçta, bu konuda, bilgili ve söz sahibi olma şartı vardır. Korkulu rüya gören kimsenin de arkasından he men oruç tutması gerekmektedir.

Yahudilerde oruç, şafağın sökmesinden ilk yıldızın doğmasına kadar devam eder. Keffaret günü orucu ile Ağustos'un 9'una rastlayan oruçlar bir akşamdan ötekine kadar devam eder. Mutad oruçlar için konulmuş ayrı bir hüküm ve gelenek yoktur⁽³⁵⁾. Yahudilerin, Kutsal Kitaplarında oruç, nefislerin alçaltılması, ona azab edilmesi ve oruçlunun hiç bir iş yapmaması olarak belirtilir, (Levililer, XVI/29-31; XXIII/26-28; Sayılar, XXIX/7).

Ağustosun ilk 9 günü ile 17 Temmuz ve 10 Ağustos arasındaki bazı günler yalnız et yeme ve içki içme yasağını taşıyan kısmî oruç günleridir. Ayrıca, "Beyt Ha-Kineset'te (Mabed'de = Sinagog = Havra) Tevrat yere düşerse haham (Rav) alır. O kimse ve orada bulunanlar (bütün cemaat) 30 gün oruç tutmaya mecbur olur. Buna Cumhur (cemaat) orucu (Taanit Tsibur) denir. Taanit nefse eza etmek demektir. Kelime olarak topluluk orucu (Taanit Tsibur) yalnız cemaat reisi (rav) teanit orucu koyabilir."⁽³⁶⁾

(35) H. Örs, a.g.e, 416-418; Nedvî, a.g.e, 201-203; İbrani Din Bilgisi, 37-39; Thiollier, a.g.e, 200.

(36) Prof. Dr. H. Tanyu, a.g.e, I/52.

Yahudiler ve Hicazdaki Arapları bir çoğunun tutageldikleri "Aşûre Orucu" vardı. Hz. Muhammed Medine'ye geldiğinde Yahudilerin aşûre orucunu tuttuklarını gördü. Bunun üzerine "Bu nedir?" diye sordu. "Bu hayırlı bir gündür; Allah'ın Beni İsraili (İsrailoğullarını) düşmanlarından kurtardığı gündür. Hz. Musa'da bu günde oruç tutmuştur" dediler. Hz. Muhammed "Ben Musa'ya sizden daha yakın ve lâyığım" buyurdu; o günün orucunu tuttu ve tutulmasında emretti. Ramazan Orucu farz kılınca bu orucun tutulmasını isteğe bıraktı⁽³⁷⁾.

2 — Hristiyanlıkta Oruç : Hristiyanlıkta oruç, tarihî gelişimi içinde çeşitli değişikliklere uğramıştır. Hz. İsa peygamberliğinden önce 40 gün oruç tutmuş ve bunun dışında Yahudilikteki "Keffaret" orucunu da yerine getirmiştir. İsa döneminde ve Hristiyanlığın ilk yıllarında oruç çok takdir edilen bir ibadet şeklidir⁽³⁸⁾.

Kur'ân, önceki milletlere de orucun farz kılındığını belirtmektedir. Ancak, bu orucun mahiyeti ve şartları hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Hz. İsa'nın da oruç konusunda kesin kural koyup koymadığını da bilemiyoruz. Hz. İsa'nın oruç konusunda hükümler koymadığını geride bazı prensipler bıraktığını ve bu konuda kiliseye serbestiyet tanıdığı belirtilmektedir⁽³⁹⁾.

Bugün Hristiyanlıkta iki çeşit oruç vardır: Öşaristik (Le jeüne Eucharistique) Ekleziyastik oruç (Le jeüne Ecclésiastique).

Öşaristik Oruç : Bu oruç, Komiyondan (Ekmek-Şarap âyini) önce belirli bir süre katı besinlerin yenilmesinin yasaklanmasıdır. Öşaristiay'ı (Ekmek-Şarap âyini) karşılamaktan dolayı "Öşaristik Oruç" diye adlandırılmıştır. Bu oruç, eskiden gecenin saat 12'sinden Kominyon zamanına kadar hiçbirşey almamak (yememek-içmemek) şeklinde iken şimdi, II. Vatikan Konsilinden sonraki değişiklikle, Kominyondan 1 saat önce hiçbirşey yememek ve 3 saat öncesinden alkol almamak şeklinde icra edilmektedir.

Ekleziyastik Oruç : (Le Jeüne Ecclésiastique) : Bu oruç, Katolik kilisesinde 40 günlük perhiz dönemidir. Kilise takvimine göre yılın belirli dönemlerinde yerine getirilen bir "Keffaret" (Tevbe) uygulamasıdır. Bu oruç, günümüzde, oldukça hafifletilmiş ve azalmıştır.

(37) Nedvi, a.g.e, 209-210.

(38) Ernest Renan, Les Apôtres, Paris-1894, sf. 94.

(39) Nedvi, a.g.e, 204.

Tutulması; gündüz tek bir yemek almak, sabah ve akşamda hafif yiyeceklerle yetinmek şeklindedir.

Ortodosklar oruçta eski geleneğe bağlıdır. Onlarda oruç daha sert ve uzun dönemleri vardır. Bazı cemaatler (gruplar) hariç, protostanlar orucu reddederler. Bunlardan Anglikan Kilisesi oruç günlerini tayin ve tesbit etmiş; fakat takip ve tatbik edilecek hükümleri oruçlunun vicdanına ve sorumluluğuna bırakmıştır.

Hıristiyanlıkta orucun ülkelere göre değişen hüküm ve gelenekleri vardır. Bazıları yumurta ve meyve yemekten kaçınır; bazıları yalnız kuru ekmek yer; bazıları da bunların hiçbirini yemez. Bazıları hayvanî besinleri yemeyip nebatî besinleri yiyerek orucu gerçekleştirir.⁽⁴⁰⁾

3 — Hinduizm'de Oruç : Hinduizm'de nefis temizliği için senenin belirli günlerinde ve bayramlarda oruç tutulur. Hinduizm mensuplarının dua ve ibadetle geçirdikleri özel günleri vardır. Bu günlerde çoğunluk yemek yemez, bütün gece kutsal kitaplarını okuyarak ve tanrıyı düşünerek vakit geçirirler. Oruç daha çok, çok sayıda besini yememe şeklindedir (Bir nevi perhizdir). Bu hal, bütün Hinduist gruplarda yaygındır.

Bazı günlerde yalnız kadınlar oruç tutar ve "Tanrının kadınlık sıfatlarının tecelligâhı" olan tanrıçaya dua ederler. Bu günlere, özel bir önem verdikleri için, "Ahd" denilir. Bu günler nefsi temizlemeye ayrılmış günlerdir. Gayeleri de ruhanî (manevî) bir gıda ile ruhu gıdalandırmaktır.

Brahmanlarda oruç geniş bir yer tutmakta ve uygulanmaktadır.

Brahmanlar hâlâ mahalli ayların 11 ve 12. günlerinde oruç tutarlar. Böylece tuttıkları orucun sayısı bu geleneği devam ettirenlere göre 24 güne ulaşmaktadır⁽⁴¹⁾.

4 — Cayinizm'de Oruç : Cayinistlerde oruç geniş bir yer tutar. Daha ağır şartlar ve hükümler taşır. Cayinistler arka arkaya 40 gün oruç tutarlar. Bu oruç, çok sayıda besini yememe şeklindedir. Cayinistler haklı bir sebep için oruçla intiharı kabul ederler. Ayrıca Cayi-

(40) Thiollier, 200; G. Descuffi, a.g.e, 249-252; Nedvi, a.g.e, 203-205; Ayrıca Ankara Fransız Katolik Kilisesi Papazı X. Nuss'dan alınan bilgiden.

(41) Thiollier, 200; Nedvi, 200, 201; Colette Caillat, DR, 827-828.

nistlerdeki "Ahımsa" prensibi yaygındır. Bu prensibe göre hiçbir canlıya zarar vermeme bir ibadettir⁽⁴²⁾.

5 — İslâm'da Oruç ve Diğer Dinlerdekiyle Bir Mukayese :

Orucun en belirli ve en mantıkî şekline İslâm'da rastlanmaktadır. İslâm'daki orucun şartları zamanı ve hükümleri açıktır. İstisnâî durumlar hariç, keyfî bir durum söz konusu değildir. Hiç kimsenin, hiç bir kurumun belirtilen hükümleri değiştirme yetki ve selâhiyeti yoktur. Kitap ve Sünnetle tesbit edilmiştir.

İslâm dışındaki dinler, oruç günlerini başlangıç ve sonuçlarıyla belirlememiş, bağlayıcı hükümler koyarak tam bir ibâdet disiplini haline sokmamış; işi tamamen olurlarına bırakmıştır. Birçok dinde insanlar, oruç tutacakları günleri seçmekte ve sayılarını tayin etmekte tamamen veya kısmen yeme ve içmeden kesilme şekillerinden birini seçmekte serbest bırakılmıştır. Bu din mensupları bazı yiyecekleri bırakmak ve bazılarını tercih etmekle emrolunmuşlardır. Hint dinlerinde bu şekildeki uygulamalara rastlanmaktadır. Bu din mensuplarının bazıları et, bazıları ateşte pişeni yemezler; bazıları da yalnız bir kaç çeşit yemekle veya tuzlu suyla yetinirler.

Bu keyfî durumlar orucun kıymet ve kuvvetini zayıflatmış; oruçtan bekleneni verememiştir. Orucun isteğe bırakılması insanların haddi aşmalarına, oruçtan beklenen ahlakî fayda ve fonksiyonların kaybolmasına sebep olmuştur.

İslâm, bütün ibadetlerde olduğu gibi oruçta da köklü bir yenilik ve tamamlama getirmiştir. İslâm orucu belirli bir disiplin ve kurala bağlamış; insanların keyfî tasarrufundan çıkarmış, fitrata en uygun, en kolay, manevî faydaları en fazla içinde bulunduran fert ve topluma en çok etkili bir hale sokmuştur.

İslâm'ın yaptığı yeniliklerden biri de, Yahudilikte matem ve tarihî felaketlerin hatırası olan orucu, uğursuz ve karanlık anlamdan kurtarıp iyimserliğin hakim olduğu aydınlık ve sevinç verici bir duruma getirmesi ve umûma şâmil kılmasıdır.

Yahudi Kutsal Kitabında oruç nefsi alçaltma, ona eziyet etme olarak yer almış; mükîm olsun, misafir olsun oruçlunun hiç bir şey yapmayacağı belirtilmiştir.⁽⁴³⁾

(42) Nedvî, 201; C. Caillat, DR. 827-828.

(43) Kitab-ı Mukaddes; Levililer, XVI/29-31; XXIII/26-28; Sayılar, XXIX/7.

İslâm, bütün lüzümsüz kayıt ve hükümleri kaldırarak orucu nefse işkence etmekten ve ceza olmaktan çıkarmış; Allah'a yaklaşma vesilesi olan bir ibâdet kılmıştır. İslâm, akıl bâliğ olan her Müslüman için —istisnalar hariç— mecburî kılmış; insanın gücünün dışındaki olan nefse eza verecek şeylerle mükellef tutacak hükümler koymamış; sahurun geciktirilmesini müstahap saymış; sahura kalkmayı, iftarda acele etmeyi sünnet kılmış; gece ve gündüz uyumayı, istirahat etmeyi mübah addetmiş; san'atla, ticaretle ve faydalı işlerle uğraşmayı serbest bırakmıştır. İslâm dışındaki dinlerin çoğunda oruç, güneş aylarıyla hesap edildiği için, belirli bir mevsimde donup kalmasını gerektirmiş, matematik hesaplara, astronomik bilgilere ve bir takvimin yapılmasına ihtiyaç hissettirmiştir. İslâm'da oruç hilâle bağlanmış, kamerî aylar esas alınmış ve bundan dolayı, en az 45 yıl yaşayan insan, her mevsimde oruç tutmanın zevkini tadabilmiştir.

c — Zekât :

İslâm'ın beş şartından biri olan zekât Kur'ân'da, genel olarak, namazla birlikte zikredilir. Kelime olarak zekat; artma, çoğalma, temizleme, anlamına gelir. Terim olarak, İslâm'da nisaba mâlik olan bir Müslümanın malının belirli bir kısmını fakirlere veya ihtiyaç sahiplerine vermesidir.

İslâm'daki zekâtın bir benzerine hiçbir dinde rastlanmaz. Zekâtın hem ibâdet olarak uhrevî yönü, hem de sosyal ve iktisadî bir nizam olarak dünyevî bir yönü vardır. Yahudi ve Hristiyan Kutsal Kitaplarında İslâm'daki zekât benzeri mecburî bir ibadet sistemi bulmak zordur. Ancak ahlâki ve ruhî yönelmelerden öteye geçmeyen genel mahiyette bazı tavsiyeler sağda solda serpiştirilmiş olarak bulunur. Kimlere hangi maldan ve ne kadar olduğuna dair birşey çıkarılamaz. Halbuki İslâm'da Kur'ân, Hadîs ve Fıkıh kitalarında açık olarak belirtilmiştir. Hristiyanlar tarafından hazırlanmış Fransızca bazı luğat ve ansiklopedilerde zekât karşılığı kelimeye ya rastlanmamakta veya "aumone lé gale = mecburî sadaka" kelimesi altında sadece İslâm'daki zekât ele alınmaktadır.

Bazı araştırmacılar, Yahudilerde zekât mallarının, Beyt-i Mukaddes'in zekat sandığına verildiğini; 1/10'u veraset yoluyla haham olan Harun soyundan kabul edilen Levililere taksim edildiğini; 1/60 diğer dinî makam sahiplerine ayrıldığını ve çok az miktarı da Beyt-i Mukaddes'i (Beyt-Ha-Miktaş = Süleyman Mabedi) ziyarete gelenlerin ağırlanmalarına harcandığını belirtmektedirler.

Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, Yahudilerden Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceklerine; ana-babaya, yakınlara, yetimlere ve yoksullara iyilikte bulunacaklarına; insanlara iyi söz söyleyeceklerine; namazı dos doğru kılıp zekat vereceklerine dair söz aldığını, çok azı hariç, yüz çevirdiklerini beyan etmektedir, (Bakara 83).

Yahudiler, kendilerine vazifelerini hatırlatanları, üzerlerine farz kılınmış olan zekat ve sadakaların verilmesini isteyenleri terslemiş; bazan da kovmuşlardır. Allah'a fakirlik isnad etmiş, Allah'a (zorla almak) suçlamalarında bulunmuşlardır. "Gerçekten Allah fakirdir biz zenginleriz" (Al-i İmran 181), bazan da "Allah'ın eli bağlıdır" (Maide 64) demişlerdir. Kur'ân, Yahudi ve Hıristiyanlara bildirilen hükümlerin gerçeğini de ortaya koymakta ve Müslümanlara şu hükümü bildirmektedir: "Ey iman edenler! Hakamların ve Rahiplerin çoğu, insanların mallarını batıl sebeplerle yerler, (onları) Allah yolundan men ederler. Altın ve gümüşü yığıpta Allah yolunda harcamayanları elem verici bir azab ile müjdele" (Tevbe 34).

Yukarıda belirtilen âyetlerde Yahudi ve Hıristiyanlara zekât ve sadakanın emredildiğini, ancak onların buna uymadıklarını görmekteyiz.

Bugün yahudilerde olduğu gibi Hıristiyanlarda da farz olan bir zekâta açık olarak rastlamak mümkün değildir. Hıristiyan Kilisesi oruç günlerinde yemediklerini başkalarıyla bölüşmeyi mensuplarına tavsiye temekte ve bunu da herkesin vicdanına bırakmaktadır.

d — Hac :

Hac, genel olarak, dinî mecburiyet veya mucize elde etmek gayesiyle kutsal bir yere doğru gerçekleştirilen yolculuktur.

Tarihin her döneminde, büyük saygı duyulan bu yerlere doğru yolculuk yapıldığının izine rastlanmaktadır. Hac olayı, dinî antropolojinin temel bir donesidir. Dini akd olarak hac, övgülü bir karakter taşımaktadır. Hac bir kurtuluş vasıtası, temizlenme vesilesi ve bir ibadet törenidir. Haccın insan hayatında ayrı bir yeri ve önemi vardır⁽⁴⁵⁾.

(44) "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin" (Bakara, 73; Müzzemmil, 20)
"Namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirler" (Maide, 55) "Eğer tevbe ve rucû ederler, namaz kılarlar, zekât verirlerse artık onlar dinde kardeşlerinizdir" (Tevbe, 11)

(45) Nedvî, a.g.e, 255-270; Thiollier, 290-291.

Hemen hemen her dinden insanların gidip ziyaret ettiği "Mukaddes yerler" vardır. Bu yerlerin ziyaret edilmesi teşvik edilmekte, bunun için de birtakım şartlar ve hükümler konulmaktadır.

İnsan, daima ta'zim edeceği ve yaklaşmak konusundaki isteğini tatmin edeceği, aşkını söndürebileceği, arzularını yönelteceği ve gözüyle görebileceği bir şey aramaktadır. Aynı şekilde günahlarını affettirebilmek, hatalarını bağışlatırabilen için uzun ve yorucu bir iş, meşguliyeti de arzulamaktadır. Bunun yanında insan, her zaman, din kardeşlerine ve manevî bağlarla bağlı bulunduğu kimselerle bir araya gelebileceği büyük toplantılara da ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı tarihin her döneminde insanlar Allah'a ve inandıkları kutsal varlıklara ibadet etmek ve kurban kesmek için büyük toplantılar yapmışlardır. Zaten Allah, Hac Sûresi 34. Âyet'te bunu şöyle belirtmektedir. "Biz her ümmete ibadet mahiyetinde kurban kesmeyi meşru kıldık".

Tarihî eserler ve arkeolojik kazılar, geçmiş topluluklarda da bu çeşit toplantı ve ibadetlerin bulunduğunu göstermektedir. Tarih de aynı husûsta bilgi sunmaktadır. Eski dinlerin toplantı ve ibadetlerinin tam olarak, nasıl olduğunu, zamanını, hükmü ve kurallarını ortaya koymak oldukça zordur⁽⁴⁶⁾ Bunun için ilâhî menşeli dinlerden başlayarak dünyada mevcut olan dinlerdeki "Hac" ibadetine göz atmak uygun olacaktır.

1. Yahudilikte Hac : Yahudilikte hac, Beyt-i Mukaddes'e (Bet ha Mikdaş = Süleyman Mabedi) yapılmaktadır. Hac, şavvat (Gül Bayramı), Pesah (Mayasız ekmek, Fısıh) ve Kipur (Keffaret, günah çıkarma) bayramlarında yapılmaktadır. Bu hac; küçükler, körler, kadınlar, akıl ve beden hastalıkları olanlar hariç, her yahudiye farzdır. Yahudilik, ibadeti yerine getirecek herkesin beraberinde Tanrı'ya sunacağı bir takdime götürmesini gerekli kılmıştır.

Kadın ve çocuklar hariç) tutulmuş olmasına rağmen, birçok kadın kocaları, çocuklar da ebeveynleri ile hac edebilmektedirler. Bu ziyarette büyük sayıda kurbanlar kesilmekte ve derileri de karşılıksız olarak hacıların hizmetinde bulunanlara verilmektedir.

Yahudi Kutsal Mabed'inin Romalılar tarafından yakılıp yıkıldıktan sonra (M.S. 70), bir müddet oraya bağlı ibadetler yapılamamış ve kurbanlar sunulamamıştır. Mabed'in yıkılmasından sonra geriye

(46) Nedvî, 301-302.

kalan Batı Duvarı "Ağlama Duvarı" (Hak otel ha-Mavravi) olarak görülmüş ve ziyaret edilmiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethetmesi ile Yahudiler hac etme serbestliğine kavuşmuş; 1492 yılında İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğuna sığınan Yahudilerden hac için Kudüs'e gidenlerin sayısında artışlar olmuştur.

Yahudilerde meşhur olan kral, peygamber ve veli kimselerin kabirlerinin ziyaret edilmesi de yaygındır. Sion Dağı'nda Hz. Davud'un mezarı, Karmel Dağı'nda İlyas Mağaraları, Meymonides'in mezarı, Haham Meir ve Talmudik önemi olan diğer yerler.

Yahudiler Süleyman Ma'betinin batı duvarının karşısında, 17 Temmuz akşamından 19 Ağustos'a kadar 23 gün devamlı toplanmakta ve bu ibadeti yerine getirmektedir.

Belirtilen bu yerlerin dışında Yahudilerin çeşitli ülkelerde ziyaret ettikleri kabirler ve mahallî ziyaret yerleri de bulunmaktadır.⁽⁴⁷⁾

2 — Hıristiyanlıkta Ziyâret : Hıristiyanlıkta, Hz. İsa'nın yaşadığı ve hatıralarının bulunduğu yerler ile ilk Hıristiyan azizlerinin mezarları ziyâret yerleridir. Hz. İsa'nın doğduğu "Bethlehem" (Beyt Lahim) en büyük saygı gören "hac" yerlerinden biridir. İsa'nın yaşadığı yerler ile Kudüs'ten sonra Roma en çok ziyaret edilen yerlerden olmuştur. Kudüs'ten sonra Roma'nın "hac" merkezi olması Petrus ve Pavlus'un mezarlarının arada bulunmasından kaynaklanmıştır. Bu gelenek yerleşip yaygınlaştıktan sonra Roma'ya ziyaret hiç eksik olmamıştır. Hac gayesiyle Roma'ya böylece akın edilmesi "Bütün yollar Roma'ya çıkar" atasözüne konu olmuştur.

Günümüzde Hıristiyan hac "ziyâret yerlerinde bazı değişiklikler olmuş, yeni yeni ve mahallî ziyaret yerleri ortaya çıkmıştır⁽⁴⁸⁾.

3 — Hinduizm'de "Ziyâret" : Hindistan'da ziyaret edilen yedi kutsal yer bulunmaktadır. Himalaya'nın yüksek tepeleri, Ganj ve Jamna nehrinin kıyıları, Brindaban ve bilhassa ikibin tapınağın bulunduğu Bénares bunlardandır. Bu kutsal yerlere yapılan ziyaretler, "hac" seferleri Hinduların hayatında önemli rol oynamaktadır.

4 — Budizmde Ziyâretler : Sadık Budistler için Budda'nın hayatının geçtiği ve hatıralarını taşıyan yerler kutsal ziyaret yerleridir.

(47) Nedvi, 302-304; H. Tanyu, a.g.e, II/1191-1197; Alphonse Dupront, "Pèlerinage" DR, 1300-1302.

(48) A. Dupront, "Pèlerinage", DR, 1302-1307; Thiollier, 291; en Nedvi, 304-305.

Budistlerin ziyâret yerleri : 1— Budda'nın Nepal'deki doğum yeri olan Lumbini,

2 — Budda'nın altında ilhama kavuştuğu Bodhi ağacıyla Bodh Gaya,

3 — Budda'nın "nirvana"ya ulaştıktan sonra ilk vaazını verdiği Bénarés yakınındaki Sarnath Geyik Parkı,

4 — Budda'nın öldüğü Uttar-pradeş şehri. Ganj'd akutsal yerlerdendir.

Ayrıca Budda'nın kutsal eşyalarının bulunduğu stûpa'lar ziyaret yerleridir. (Efsaneye göre 84.000 stûpa vardır). Ancak bütün Budist gruplar "hac" ca ayrı önemi vermezler. Bunun yanında her Budist memlekette kutsal ziyâret yerleri bulunmaktadır. Meselâ, Tibet'te; Lhosa, Samyé, Gaden, Tashilimpo, Sera. Bugün Hindistan'da: Bénarés yakınında Sarnath, Bodh-Gaya, Ajantâ, Sanehi ve eski stûpala. Bu yerler, Budda'ya ait tapınmada önemli bir rol oynar.⁽⁴⁹⁾

Bu kutsal yerlerde bayramlar yapılır, panayırlar kurulur.

5 — Caynizm'de ziyâret : Ziyaret edilen çok yer bulunmaktadır.

Hindistan'da Buddizm, Caynizm ve Hinduizm'de mabetler ve mukaddes yerler çoktur. Oraların büyük şerefe ve özel kutsallığa sahip olduğuna inanılmaktadır. Dinî önderlerin oralarda hakikata ulaştığı, bazı ilâhların oralarda özel olarak tecelli ettiği inancına sahip bulunmaktadırlar.

Bu yerlerde dinî havaya bürünen bayramlar ve panayırlar yapılmaktadır. Kutsal yerlerin büyük çoğunluğu Ganj nehri kıyısında bulunduğundan, Ganj nehrinde yıkanmanın da büyük bir fazilet sayıldığından kalabalıklar halinde buralarda toplanılmaktadır. Bu toplantıların bazısı senede bir, bazısı birkaç defa ve bazısı da, Ganj'la Jamma nehrinin birleştiği yerde olduğu gibi, oniki yılda bir yapılmaktadır.

6 — İslâm'da Hac ve Değerlendirme : İslâm'da hac, Mekke'ye yapılmaktadır. Hac edilmeğe en layık yer de Beytullah (Kâbe) dir. Orada açık âyetler vardır. Burası üç ilâhî menşei dinde de kabul edilen Hz. İbrahim'in hatırasını taşımaktadır. Bunun dışında, Müslüman tarafından mukaddes kabul edilip ziyaret edilen Medine, Kudüs gibi yerler de vardır; ancak bunlar haccın rükünlerinden değildir.

(49) A. Dupront, DR, 1302-1309; Thiollier, 290-291, en Nedvi, 308-310.

İslâm; hayalde mücerretliği, düşüncede yüceliği, irade ve niyette temizliği, amel ve tatbikatta ihlası, Allah'dan başkası ile alâkayı kesmeyi isteyen bir dindir.

Diğer din mensuplarında olduğu gibi, Yahudi ve Hristiyanlar Kutsal yerleri iyarete aşırı gitmişlerdir. Ziyaret yerlerine verdikleri önem, oraları takdis etmeleri, bu yerlerin uğrunda kat ettikleri uzun ve meşakkatli yolculuklar, onların duygu ve düşüncelerine hâkim olmuş, takdis ve ta'zimde haddi aşırıp şirke düşmüş, bu aşırılık Allah'tan başkalarına tapmalarına yol açmıştır. Hz. Muhammed, bu gibi aşırı davranış ve âdetlere karşı tepki göstermiş, böyle adetlerin ümmetine sirâyet etmesinden endişe duymuş; kendi kabrinin her türlü şirk ve tapınmadan uzak kalması için gayret göstermiştir. Bu endişeler son hastalığında bile onu meşgul etmiştir. Buna sebep de; Yahudi ve Hristiyanların mezar ve türbelere tapma gitnesinden ümmetini korumak olmuştur.

Hz. Muhammed; Yahudi ve Hristiyanların peygamberlerinin, azizlerinin mezarlarını secde yeri yaptıklarını belirterek, kendi kabrinin tapılan bir yer yapılmamasını istemiştir. (Buharî, Terîd-i Sarîh Tercemesi, Ank. 1972, II/367-381).

II — DİNLERDE MABED

Genel olarak, Mabed, bir ulûhîyete, yüce bir varlığa saygı göstermek için yapılmış önemli yapıdır. Özel olarak, Mabed, Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirmek için insanların biraraya geldikleri yerdir.

Din deyince, akla o dine inanan insanların yerine getireceği görevler ve bu görevlerin ifâ edileceği mabedler gelmektedir. Her din, insanların biraraya gelip ibadet edecekleri, kendi aralarında toplanabilecekleri yer mes'elesini ortaya çıkarmıştır. Hemen hemen bütün dinler, ilk ortaya çıkıp yayılmaya başladığı sıralarda, belirli bir toplantı yerine sahip olmamıştır. Biraraya gelmeler inananlardan birinin evinde veya müsait bir yerde olmuştur. Zamanla mensuplarının sayısında artış olunca, umûma şâmil yerler ortaya çıkmıştır.

Yeryüzünde ilk "mabed" in Hz. Adem ile başladığı ileri sürülmekte⁽⁵⁰⁾; Kur'ân, bu yerin "Allah'ın evi" Kâbe olduğunu belirtmek-

(50) Taberî, Camiu'l Beyan fi Tefsiru'l Kur'ân, Kahire 1321, İe408; M. Seligsohn, "Âdem", İslâm Ans. I/135; A.J. Wensinck, "Kâ'be", İslâm Ans. VI/6-15; Ahmet Kabaklı, Mabed ve Millet, İst. 1970, Sf. 9; Esat Sezai Sünbüllük, İlk Peygamber Hz. Adem ve Havva, İst. 1947, Sf. 9.

tedir⁽⁵¹⁾. Dünyada meşhur olan, bütün peygamberlerce hürmet gören bu makam, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile yüceltilmiş⁽⁵²⁾; sonunda putlardan tamamen temizlenerek asıl gayesine hizmet etmesi Hz. Muhammed ile gerçekleşmiştir.

Yahudi Kutsal Kitabı'nda (Tanah), Allah'ın Hz. İbrahim'e, Hz. Ya'kûb'a Allah için bir mezbah yapmayı emretti; onların da bu emri yerine getirdikleri⁽⁵³⁾; Hz. Yakub'un yaptığı yerin adını "el Beytel" koyduğu⁽⁵⁴⁾; Tanrı'nın evinin istenilen şekilde bir "Mabed" olarak Hz. Süleyman tarafından gerçekleştirildiği⁽⁵⁵⁾ görülmektedir.

Kur'an'da Ka'be'nin yüceliği, fazileti ve hac edilmesi dışında bir bilgiye rastlayamıyoruz. Fakat Tanah'ta, Süleyman Mabedi'nin (Bet ha-Mikdaş) yapılışı, eni, boyu, yüksekliği ve diğer teferruat yer almaktadır⁽⁵⁶⁾. Kutsal "iki kitap"la belirtilen bu mabedler, sonrakilere model alınmıştır. O dinin mensupları arttıkça mabedler de çoğalmıştır.

Yeryüzündeki mabedleri iki kısma ayırabiliriz: 1. Allah tarafından yapılması emredilen mabedler (Ka'be ve Yahudi Kutsal Kitabı'ndaki bilgilere itibar edilirse Süleyman Mabedi gibi). 2. Sonradan ortaya çıkan mabedler.

Her dinin veya her toplumun kendine mahsûs ibâdet yerleri, mabedleri vardır. Her mabed; o dinin muhtevasına göre şekillenmekte; ya aslî görevini, yani "Allah'ın evi" vazifesini ifâ etmekte (İslâm'daki gibi); ya bir toplanma yeri, "Tanrının bulunduğu yer" fonksiyonunu icra etmekte (Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki gibi); ya da sadece dinî liderlerin heykellerinin bulunduğu yer, "putevi" hüviyetini taşımaktadır (Buddizm, Cayiniz, Hinduzm vb. olduğu gibi).

Bugün yeryüzünde mevcut olan dinlerden bazılarında mabedler :

a) İslâm'da Mabed (Mescit, Cami) :

İslâm'da ibadet yeri cami veya mesciddir. Cami, "bir yere toplayıcı ve bir araya getirici" anlamındadır. İslâm'da cami ile eşanlamda

(51) Al-İ Imrân, 96-97.

(52) Bakara, 124-128.

(53) Kitab-ı Mukaddes: Tekvin, XII/7-10, XXVIII/18-20; XXXV/I.

(54) Tekvin, XXXV/5-8.

(55) I. Krallar, VI ve VII. Bablar.

(56) I. Krallar, VI. ve VII. Bablar.

olan mescid, "dik durmak eğilmek, baş eğmek, alını yere koymak" gibi anlamlara gelen bir mekân ismidir.

Mescit kelimesi, Kur'ân'da, "Mescidu'l Harâm"⁽⁵⁷⁾, "Mescidu'l Aksa" için kullanılmıştır⁽⁵⁸⁾. Şu âyette umûmî anlamda kullanılmıştır : "Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla savmamış olsaydı herhalde manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah ismi çokça anılan mescidler yıkılıp yok olurdu..." (Hac, 40).

Mekke'de, ilk Müslüman cemaatin hususi bir ibadet yeri yoktur. Hz. Peygamber, Hz. Ali ve en eski arkadaşlarıyla birlikte, Mekke'nin dar sokaklarında, gizlice namaz kılmaktadır. Hz. Muhammed, umûmîyetle bazen Ka'be civarında, bazen kendi evinde, tek başına namaz kılmıştır.

İslâmî hükümler, esas olarak, bir ibâdetgâhın mevcudiyetini zaruri kılmıştır. Allah nazarında her yer birdir ve namaz vasıtası ile Allah'ın huzurunda secdeye varmak her yerde mümkündür. Peygamberimiz bütün dünyayı bir mescid olarak tanıdığını belirtmiş; bunun yanında, Namaz zamanı geldiğinde namazın kılınmasını ve bir mescidde kılınmasını da istemiştir⁽⁵⁹⁾.

Mescid, daha başlangıçta, cemaat halinde ibadet için kullanılmıştır. Cemaat arttıkça mescid, cemaatin dinî ve siyasî merkezi haline gelmiştir. Cami, mü'minlerin, namaz kılmak için, Peygamberin etrafında toplandıkları yer olmuştur. Peygamber, orada, Mü'minleri Allah'a itaate davet etmiş, müslümanların dinî ve siyasî meselelerini halletmiştir.

İslâm'da ibadet yeri mescid ile başlamıştır. (Mescid-i Nebevi, Kuba Mescidi) Medine Mescidi, İslâm'daki camilerin umûmî şekline örnek olmuş; ibadet yeri vasfı ağırlık kazanmıştır⁽⁶⁰⁾. Bu ilk mescidler, Müslümanların çoğaldığı, İslâm'ın yayıldığı yerlerde, yenileriyle takviye edilmiş ve büyük camiler ortaya çıkmıştır. Bu camiler, İslâm'ın işareti ve o bölgenin Müslüman olduğunun delili olmuştur. Müslüman olan toplum, İslâmî duygusunu camilere yansıtmiş; işlemleriyle, yapı tarzlarıyla ona verdiği önemi göstermiş; fethettiği

(57) Bk. Bakara, 143, 144, 191; Maide, 2; Enfâl, 34, 35; Tevbe, 17, 19, 28; İsrâ. 1; Hac, 25; Fetih, 25-27.

(58) İsrâ, 1.

(59) Buhârî, Enbiya, 40; Müslim, Kitabu'l-Mesâcid, 4, 9.

(60) Johs, Pedersen, "Mescid", İslâm Ansiklopedisi, VIII/I, 5.

yerlerde camileri vücuda getirmiştir. Zamanla millet mabedlerle bir ve aynı sayılır hale gelmiştir. Böyle mabedlerin inşası dinî sevap vesilesi olmuş ve hayırda yarış başlamıştır. Hatta Türk şairlerinin, düşünürlerinin şiirlerine, millî marşlarına konu olmuştur. Yahya Kemal, "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" şiirinde,

"Ulu mâbed seni ancak bu sabah anlıyorum;
Ben de bir varisin olmakla bugün mağrurum...;

Mehmed Âkif Ersoy da,

"Değmesin ma'bedimin göğsüne namahrem eli
Bu ezanlar ki şahadetleri dinin temeli"

diyerek mabede verilen önemi en iyi şekilde göstermişlerdir.

b) Yahudilerde Ma'bed :

Yahudilerde mabed önemli bir yer tutmaktadır. Mabed Yahudilerin dinî merkezi olmuştur. Yıllarca kendilerini mabedle bir ve aynı gören Yahudiler, Babil Sürgünü (M.Ö. 586) dönüşü "Mabedi" yeniden yapmış ve (M.S. 70) yakılıp, yıkılıp yok edilmesinden sonra, hep onun hayaliyle, onu yeniden ihya etmenin ülküsü ile yaşamışlardır. Bu ma'bed Yahudilerin gönlünde taht kurmuştur. Yahudiler, Beyt-ha-Mikdaş denilen Süleyman Mabedi'ne bağlı olarak yaptıkları ibadetleri (Kurban gibi) bir müddet yapamamışlardır. Sonraları bu mabed örnek alınarak, gittikleri yerlerde, ibadet yeri olarak "Beyt-ha-Knessek" (Sinagog, havra) vücuda getirmişlerdir.

Sinagog, Yahudilerin toplanma yeridir. Kudüs Mabedi'nden uzak kaldıkları sürece, ibadetlerini yerine getirecekleri Ahit Sandığını muhafaza edecekleri yer olarak büyük mabed modeli Synagoglar inşa etmişlerdir. Buralarda, ruhbanlar tarafından idare edilen ibadetler, dualar yerine getirilir ve kutsal kitap okunur. Mabedler, Yahudilikte, Ahd-i Atik'in (Tanah) sembolü, "İsrail'in gerçek tanrısı", Tanrının görünmez varlığın bulunduğu yerdir, Tanrının evidir.

Yahudiler için Süleyman Mabedi, bir Tanrı ile bir ma'bed aynı övgüde birleşmiştir. Her yıl çok sayıda Yahudi Süleyman Mabedi'ni ziyaret eder, mecburî dualarını yerine getirir. Batı Duvarı (Ağlama Duvarı) önünde geleneklerini sürdürürler.

Sinagog (Beyt-ha-Knesset) ibadetin yapılması, kutsal kitapların okunması ve dinî emirlerin öğrenilmesi için Yahudi cemaatinin toplandığı yapıyı ifade eder. Toplanmalar Sabbat günü ve günde üç defa olur. Bu sinagoglarda yapılan ibadetlerde kurbanlar yer almaz. Kurbanlar ancak Kudüsteki Süleyman Mabedi'nde icra edilebilir.

Sinagog'da, Tevrat özel bir dolapta saklanır, törende okunur ve dua edilir. Sinagogdaki tören son derece sadedir. 12 yaşını bir ay geçmiş 10 erkekle sinagogda ibadet yapılır. Kadınlar ibadete katılmaz ve erkeklerle bir arada olamazlar. Kadınların yeri ya arkada, ya da perde veya kafesle kapatılmış yan taraflardadır.⁽⁶¹⁾. Bugün Din, Yahudilerin tek devleti olan İsrail'in temelidir. İsrail bir bakıma dinî devlettir. Hastanelerde, her yapılan yeni mahallede muhakkak bir mabed (Beyt-Ha-Knesset) vardır. Her üniversitenin de bir mabedi bulunmaktadır⁽⁶²⁾.

İslâm'daki cami disiplini Yahudi mabedlerinde yoktur. Halk sohbet için de buraya gelmektedir.

c) Hıristiyanlıkta Mabed :

Hıristiyanların ibadet yerlerine, mabedlere Kilise denilir. Kilise Tanrı'nın evi kabul edilir. Kilise, meclis veya cemaat anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıkta Kilise'nin fonksiyonu diğer ibadet yerlerinden farklıdır. Kilise'nin hem bina, hem de teşkilat anlamı var. Bina olarak, Hıristiyanların ibadet ettiği yeri kastedtiği gibi, teşkilat olarak, "Ruhban sınıfı"nı da ifade etmektedir. Kilise İsa'nın manevî vekili kabul edilmektedir. Katolik, Ortodoks, Anglikan vb. kiliseler vardır. Kiliseler arasında yapılan ibadetlerde bazı farklar bulunmaktadır. Sabah, akşam ve pazar günleri ibadet kiliselerde yapılır. Mabed, "Komisyon Âyini", tevbe ve benzer ibadetlerin yapıldığı yerdir.

Hıristiyanlıkta da ilk zamanlar bir mabed yoktur. İbadet evleri müsait olanların evlerinde veya Katakomp denilen yeraltı mabedlerinde yapılırken, daha sonra muhteşem kiliseler ortaya çıkmıştır.

(61) H. Örs, Musa ve Yahudilik, İst. 1966, 230-236; 398-403. Prof. Dr. H. Tanyu, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, I/90; Thollier, a.g.e, 343-344, 352-353; Jacques Briend, "Temple de Jerusalem", DR, 1677-1678; La Bible "Traduction Ocumenique de la Bible), Paris - 1977, sf. 1726; R.de Vaux, Les Sacrifices de l'Ancienne Tertument, Paris, 1964, sf. 7-25 vd.

(62) H. Tanyu, a.g.e., II/1191.

Hristiyanlar millî kültürlerinin temelini kiliselerde atıldığını kabul ederler. Kilise hem milletin, hem de dinin odak noktasıdır⁽⁶³⁾.

d) Hinduizm'de Mabed :

Hinduizm'de ibadet her yerde yapılabilir anlayışı olmakla beraber, mabed de vardır. Mabedlerde ibadet evdekinin biraz gelişmiş şeklidir. Ma'bedlerin yıllık şenlikleri vardır. Bu şenliklerde putlar arabalarla çekilerek ırmaklara götürülür, yıkanır.

Tapmaksız köy yoktur. Kasaba ve şehirlerde büyük mabedler vardır. Bu mabedlerin yanında kutsal yıkanmaya elverişli havuz bulunmaktadır.

e) Buddizm'de Mabed :

Buddizmde mabed putevi anlamında "pagoda" kelimesiyle belirtilir. Pagoda'larda Buddha'nın heykelleri bulunmaktadır. Pagoda'ya giren bir Buddist, Buddha'nın heykeline ta'zimde bulunur; ona çiçek ve tütsü sunar.

f) Caymizm'de Mabed :

Caymist mabedlerinde heykeller bulunmaktadır (Tirtankaralar). Bu heykeller önünde ilâhiler söylenir, onlara meyve ve sebze sunulur; önlerine lamba ve tütsüler konulur. Bu heykeller yıkanır, yağlanır ve çiçeklerle süslenir. Mabedlerdeki ibadetler rahipler tarafından değil, halk tarafından idare edilir.

g) Sihizm'de Mabed :

Sihler'de dinî ve içtimaî faaliyetlerin merkezi Amritsar Altın Mabedi'dir. Kutsal kitapları bu mabedde muhafaza edilir. Buraya kendilerine göre, "hacı" olmak için gidilir. Bunun yanında "gudwara" denilen mahallî mabedleri de vardır. Bunlar Sihlerin hayatında önemli rol oynar. Gurdwara'da yapılan ibadet, Kutsal kitaptan pasajların okunmasından ibarettir. Buraya giren bir sih, hemen Kutsal Kitab'a kadar ilerler, altını yere dayar ve bir takdimde bulunur. Cemaat, sihlerin geçmiş sıkıntılarını dile getiren ve muzaffer olmasını isteyen duaları beraber okurlar⁽⁶⁴⁾.

(63) Albert Houtin, Hristiyanlığın Kısa Tarihi, Çev. Abdurrahman Küçük, İFD, XXV/442-444; Thiollier, a.g.e, 120-121.

(64) A. Küçük, "Sihizm", İFD, XXXVIII/410-413.

h) Şintoizm'de Mabed :

Japonya'da 100.000 Ma'bed bulunmaktadır. Bunların en önemlisi İse'deki Amaterasu adına yapılmış olanıdır. Genellikle aynı, kılıç, mücevherli taç ve Amaterasu'nun heykeli bulunur. Ma'bedler tanrıların mekânı olarak görülür. Ma'bedlerde ibadet edenlere ayrılmış salonlar vardır. Tanrılara tapınma; dua okumak, pirinç ve pirinç şarabı sunmakla olur. Mabed işlerini rahipler idare eder.

İslamdaki ma'bed disiplini ve ma'bedi "Allah'ın evi" kabul edip saygı gösterme anlayışı hiç bir dinde yoktur. Yahudilerde ma'bed, sohbet yeridir. İbadette bir disiplin söz konusu değildir. Hıristiyanlar'da da kiliseler bir toplantı, papazla cemaat arasında konuşmaların cereyan ettiği; diğer dinlerde ise sadece tanrı heykellerine yapılan hizmet yeridir.

